

TARJIMALARDA FRAZEOLOGIK BIRLIKLARNING TARJIMA QILINISH TARAQQIYOTI

DILSHODA KAHRAMONOVNA MAKSUDOVA

O'qituvchi, Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti

Annotatsiya. Frazeologiya - turli xil filologik tekshiruvlarning mashhur sohasi hisoblanadi. Olimlarning fikrlariga ko'ra frazeologik birliklar madaniyat hodisalari sifatida tushunish bilan bog'liq bo'lib, ularning madaniy xususiyatlari ular ishtirok etgan gaplarda o'rganiladi. Shunday qilib, "frazeologizm" so'zi sotsiolingvistika fani doirasiga kiritildi. Frazeologik birliklarning eng yaxshi ta'riflaridan biri quyidagicha: bu qisman yoki to'liq majoziy ma'noga ega so'zlarning barqaror, izchil birikmasidir.

Kalit so'zlar: *frazeologik birliklar, umumlashtirilgan ma'no, leksik – semantik birlik,*

Kirish qismi: Frazeologik birliklar ma'lum bir tilda so'zlashuvchi xalqning madaniy til boyligini aks ettiradi va ularning dunyoqarashining o'ziga xos xususiyatlarini ochib berishga yordam beradi. Frazeologik birliklar tilning o'ziga xos birliklari sifatida XX asr boshlarida tilshunoslarning diqqat markaziga tushdi va ushbu so'z birikmasi ilmiy tadqiqot ob'yektiga aylandi. Birinchi marta XX asrning 20-yillarida taniqli rus olimi V.Vinogradov mustaqil tilshunoslik frazeologiyasini bir bo'lim sifatida ajratdi va nutq faoliyatiga nisbatan frazeologik birliklarni o'rgandi; u fanni va frazeologizm hajmini, ob'yektini aniqladi, ya'ni V.Vinogradov frazeologik birlikni frazeologizmning asosiy ob'yekti sifatida belgilaydi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya:

Bizga ma'lumki, hozirda "frazeologiya" atamasi tildagi frazeologik birliklar to'plamiga yoki ularni o'rganayotgan lingvistik bo'limga murojaat qilish uchun ishlatilmoqda. Shubhasiz, olimlar ushbu birliklarga turli xil ta'riflar va ularni tasniflash uchun turli mezonlarni taqdim etishgan. Buni ingliz va o'zbek tillari misolida ko'rib chiqadigan bo'lsak, ko'pgina ingliz tilidagi iboralar va ularning etimologik manbasidagi

boshqa frazeologik birliklarning kelib chiqishini izlash juda muhimdir, chunki bu frazeologizmning ichki shakli va natijada uning haqiqiy ma'nosini tushunishga yordam beradi. Frazeologik birliklarning manbalari va kelib chiqishi to'g'risida tilshunoslarning fikri juda xilma-xildir va tabiiyki, frazeologiya juda murakkab lingvistik masala bo'lib ko'rinadi. Shunga qaramay, ushbu lingvistik sohada ishlaydigan barcha tilshunolar uchun muhim vazifa - frazeologik birlikning etimologik manbasini yanada chuqurroq ochib berishda sa'y-harakatlarni va manfaatlarni birlashtirishdir. L.P.Smit, A.V.Kunin, B.A.Larin, L.P.Postushenko va boshqalarning asarlari frazeologik birliklarning manbalari va kelib chiqishi bilan bog'liq ko'plab qiziqarli ma'lumotlarni ochib berdi. Faqatgina XX asrning boshlarida mustaqil lingvistikka qoidalariga ko'ra frazeologiyalarni ajratish uchun dastlabki nizomlar yaratildi.

V.Vinogradov o'z izlanishlarini natijasida frazeologizm haqida shunday degan edi: "Til lug'at tarkibiga kiradigan so'zlarning boyish va murakkablashuv mohiyatiga to'xtalib o'tish juda zarur, chunki tilning lug'at tarkibiga oid so'zlarning semantik rivojlanishi standart til frazeologiyasini boyitish bilan bog'liq". Tildagi barcha so'zlar, iboralar yig'indisi va tilning lug'at tarkibiga tegishli so'zlarda majoziy ma'nolarning shakllanishi va kengayishi natijasida til leksikasiga kiritilgan frazeologik birliklar hosil bo'ladi. Ma'lumki, lug'at va iboralar to'plamidagi barcha frazeologik birliklar boshqa tillarda ham o'z ekvivalentiga ega. Frazeologik birliklar o'zlarining to'liqligi, ishlatilish qulayligi, ixcham va nafisligi bilan boshqa til birliklaridan katta farq qiladi. Ular til birligi sifatida ifodalanadi va nutqning ta'sirchanligini oshiradi.

O'zbek tilshunos olimlari orasida Sh.Rahmatullaev, M.Sodiqov, M.Abduraximov, E.Mamatov, B.Yuldashev, H.Halikova, D.Tuhtaeva, Sh.Abdullayev va G.Ergashevalar ham frazeologiya bo'limiga o'z hissalarini qo'shishdi. Ular o'zlarining "frazeologik birliklar" haqidagi ilmiy va nazariy tushunchalarini bayon qildilar. A.Mamatov ta'rifiga ko'ra, frazeologik birliklar o'z tarkibida so'zlarning yoki so'zlarning birikmasidan iborat bo'lgan barqaror leksik- semantik birlik bo'lib, umumlashtirilgan ma'noni anglatadi.

Frazeologik birliklarni tarjima qilish muammolari doimo olimlar S.Barhudarov, M.Retsker, V. Fedorov, N.Komissarov, V.Vinogradov, G.Salomov, Q.Musaev, N.

Komilov, N. Otajonov, S.Shukrullaeva va boshqalarning diqqat markazida bo‘lib kelgan. R.Fayzullaeva: "Frazeologiya xalqning boy tarixiy tajribasini, ularning donoligini o‘zida mujassam etib, unda odamlarning mehnat, haèt va madaniyat bilan bog‘liq barcha g‘oyalarini aks ettiradi. Badiiy asarda maqollar, maqollar, idiomatik iboralar eng ko‘p milliy rangni tasvirlashning muhim vositasi hisoblanadi" - degan fikrni bayon etgan. Sh.Raxmatullaev o‘zbek tilida frazeologizmlar bo‘yicha tadqiqotchi bo‘lgan. Olim frazeologik birliklarni semantik jihatdan ajratib, ularni uch turga ajratdi: frazeologik yaxlitlik, aralashma va kirish.

Sh.Raxmatullaevning fikriga ko‘ra, bu so‘zlarning ma‘nosi frazeologik yaxlitlik deb ataladigan ushbu tushunchalarga asoslangan iboraning ma‘nosiga bog‘liq. Masalan: *to stich before the wedding; earthly sky*. Demak, Sh.Raxmatullaevning so‘zlariga ko‘ra, iboraning ma‘nosi undagi so‘zlarning ma‘nosiga bog‘liq emas va ulardan kelib chiqmaydi. So‘zning ma‘nosi va undagi ma‘nolar o‘rtasida potentsial bog‘liqlik yo‘q. Ushbu atamalar frazeologik qora tanlilar deb ataladi.

Masalan: *in the mouth of his ears he was wearing a reversal, his watery watermelon fell off his cheeks*.

Sh.Rahmatullaev o‘zbek tilida frazeologik birliklarning semantik ahamiyati jihatidan frazeologik qo‘shimchalarning yana bir turi bo‘lgan. Komponent tarkibiy qismlaridan birining ko‘chma ma‘nosiga asoslangan va o‘zlarining mustaqil ma‘no markazlarini saqlab turadigan birlashmalar frazeologik qo‘shimchalar deb ataladi.

Masalan: *heavyweight, garden's flower; salt; the salt of the chewing word*. Keling, "*the salt of the chewing word*" frazeologik birlikka qaraylik. Ushbu frazeologik tarkibdagi "*tuz*" so‘zi o‘z ma‘nosida berilgani yo‘q, balki sho‘rlangan degan ma‘noda ishlatilgan. Zero, "*jon*" so‘zi va "*sehr*" so‘zining ma‘nosi to‘g‘ridan-to‘g‘ri tuz so‘zi bilan yemas, balki o‘sha uyushma so‘zlari bilan bog‘liqdir.

Muhokama va natijalar:

So‘zning to‘g‘ri va ko‘chma ma‘nolari ko‘pincha boshqa so‘zlarning kombinatsiyasi bilan birga keladi.

Masalan: *the door to the house, sour-sour fruits*. Ko‘chma ma‘no: *happiness (baxt), sour nonsense(bema‘nilik)*. Frazeologizmlar - tilning yuqori ma‘lumotli birliklari.

Ularni "*bezak*" deb hisoblash mumkin. Shunday qilib, frazeologik birliklar bo'yicha har bir asar har safar yangi va o'ziga xos xususiyatlar bilan ajralib turadi. Ingliz frazeologiyasi boy va chuqur tarixga ega.

Tilshunos D. Polivanov birinchi bor so'zlarning leksik va rasmiy ma'nolarining morfologiyasini, so'z birikmalarining sintaktik ma'nosini o'rganadi. Ajratib bo'linadigan birliklarda funktsional va semantik jihatdan qaraladigan so'z turkumlari an'anaviy ravishda frazeologizmning mavzusi sifatida qaralishi bir necha bor ta'kidlangan. Ammo shuni ta'kidlash kerakki, yaqin orada ingliz va amerikalik tilshunoslar orasida frazeologiya bo'limini to'g'ri ilmiy tekshirishga urinish bo'lmagan, qoida tariqasida, ba'zi bir qiziqishlarga norozi bo'lgan turli xil so'zlar, so'zlar guruhi va gaplarni to'plash bilan cheklanib qolingan. Ularning kelib chiqishi, uslubi, ishlatilinishi yoki ularga xos bo'lgan boshqa xususiyatlarning ko'rinishi o'rganilmagan. Ushbu birliklar odatdagidek idioma sifatida tavsiflanadi, ammo bu iboralarni lingvistik birliklarning yoki so'z turkumlarining alohida o'ziga xos sinfi sifatida tekshirishga harakat qilinmagan.

V. Kunin tomonidan taqdim yetilgan tasnifni birlashtirib, biz frazeologik birliklarni namuna olish yo'li bilan ajratdik va tahlil qildik.

1. Barqaror so'z birikmalari va iboralar umuman bo'linmaydigan xususiyatlarga yega yemas va ular tarkibidagi so'zlarning ma'nosiga bog'liq bo'lmaydi. Bunga misollar: *To kick the bucket – jon bermoq; To be all thumbs – qo'pol, beso'naqay odam; The real McCoy is a diamond - olmosdek qardli narsa; Grin like a Cheshire Cat – og'zi qulog'ida (og'zini tanobi qochdi)*. Bu kabi frazeologik birliklarning umumiy ma'nolari mavjud tarkibiy qismlarining ko'chma ma'nolaridan kelib chiqadi. Xususan, barqaror so'z birikmalarining tarixida bularning ro'yhatlari mavjud.

2. Frazeologik birliklar - ko'chma ma'noli gapda ma'no jihatidan bo'linmasligini saqlagan holatda ham qo'llaniladi: *Too much to be painted the devil blacker than he is. (Juda bo'rtirilgan)* Frazeologik birliklarni tushunish uchun ularning tarkibiy qismlari ko'chma ma'noda olinishi kerak. Masalan, "*make a mountain out of a molehill*" iborasi - bu bizning "*pashshadan fil yasash*" frazeologik birligimizga teng bo'lib, "*molehill*" so'zi "*juda kichik narsa*" va "*mountain*" so'zi "*juda katta*" ma'nolarini bermoqda.

3. Frazеologik birikmalar - yerkin va frazeologik jihatdan bir-biriga yaqin ma'nolarni o'z ichiga olgan sobit birikmalardir. Bularga misollar: *A bosom friend – qadrli do'st*; *Black frost – qora sovuq*; *As red as a turkey cock – xo'roznong tojidek qizil*; *The Blue Blanket – moviy osmon*; *As bold as a lion - sherdek jasur*; *As an obstinate as a mule – eshshakdek qaysar*.

Xulosa qismi: Tadqiqotimizda biz frazeologik birliklarning tarjimasini ingliz va o'zbek tillaridagi tarjimalar bilan kuzatdik. Tarjima sohasida milliy tillarni tarjima qilish va rivojlantirish san'ati ham ko'rsatilishi kerak. Badiiy ijod tarkibidagi leksik-frazeologik birliklarning to'g'ri tarjima qilinishi asar g'oyasini nutq madaniyati, muallif nazarda tutgan ma'nosi va uslubiy xususiyatiga ko'ra bexato izohlashni ta'minlaydi. Birliklarning kommunikativ va uslubiy qobiliyatini hisobga olmasdan, ularni o'z o'rnida ishlatilmasligi, tarjima jarayonida g'ayrioddiy ma'nolarni keltirib chiqarishi aniq.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Арнольд И. В. Лексикология современного английского языка. – М.: Изд-во литературы на иностранных языках, 1959. – 352с.

2. Валгина Н.С., Розенталь Д.Е., Фомина М.И. Современный русский язык, под ред. Н.С. Валгиной, - М.: Учебник для вузов, изд. 6-е, доп. и перераб. Логос, 2006. -С. 317-319

3. Вакуров В.Н. Фразеологический каламбур в современной публицистике.//Русская речь, 1994, №6. -340 с

4. Бушуй А. М. Сушность языка как проблема общей лингвистики. Тексты лекций. – Самарканд: СамГИИЯ, 2004, - 90с.

5. Бушуй А. М. Язык и действительность. – Ташкент. Фан, 2005. – 150 с.

6. Maksudova, D. K., & Qizi, A. M. B. (2023). Developing Lexical Competence in Educational Institutions. *European Journal of Learning on History and Social Sciences*, 1(2), 5–10. <https://doi.org/10.61796/ejlhs.v1i2.199>

7. Maksudova, Dilshoda Kakhramonovna ACTIVATION OF THE QUALITATIVE MEANING OF COLOR-IMAGE IN TRANSLATIONS // ORIENSS. 2022. №11. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/activation-of-the-qualitative-meaning-of-color-image-in-translations>.

8. Maksudova, Dilshoda ISSUES OF NATIONAL CHARACTERISTICS IN ENGLISH-UZBEK TRANSLATIONS // ORIENSS. 2022. № Special Issue 28-2. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/issues-of-national-characteristics-in-english-uzbek-translations>.

9. Maksudova, Dilshoda Kakhramonovna (2021). DEVELOPING LEXICAL COMPETENCE IN EDUCATIONAL INSTITUTIONS. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 1 (Special Issue 2), 183-191.

10. Tadjiyeva, M. D., and D. K. Maksudova. "Preparing Materials for Interactive Esp Lessons." *Vital Annex: International Journal of Novel Research in Advanced Sciences* 1.6 (2022): 161-165.

11. Mohinur Azimqulova, Xayrulla Hamidov. ABDULLA QAHHOR HIKOYALARIDAGI IBORALARNING RUSCHA TARJIMADA BERILISHIGA DOIR: Yangi O'zbekiston taraqqiyotida tadqiqotlarni o'rni va rivojlanish omillari. 2024/2/22. B.105-111

12. HAMIDOV, K. (2022). Two translations of one story. *Sharqshunoslik. Востоковедение. Oriental Studies*, (03), 22-30.

13. Mannonov, Abdurahim, Hamidov, Xayrulla BEBAHO XAZINA ("Turkiy adabiyot durdonalari" tilimizda) // ORIENSS. 2022. № Special Issue 28.

14. ERGASHEV, DONIYOR DOVRONOVICH. "TILSHUNOSLIKDA ATAMALARNING SEMANTIK TAHLILI." *TADQIQOTLAR* 31.2 (2024): 126-130.

15. TESHABOYEVA, Z. (2019). A Comparative Analysis Of Phraseological Units In "Baburname" And Their Different English Translations. *Philology Matters*, 2019(1), 102-108.

16. Тешабоева, З. Қ. (2017). Бобурнома" нинг инглизча таржималаридаги фразеологик бирликларнинг когнитив ва лексикографик тадқиқи. *Филол. Фан. Доктори (DSc) дисс. Автореф.*—2017.